

СКЛЯНИЙ ПОСУД З ПОХОВАНЬ САЛТІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА ЧЕРВОНА ГУСАРІВКА НА ХАРКІВЩИНІ

У статті описано поховальний інвентар могильника Червона Гусарівка. Пропускається час виникнення цього могильника на підставі специфіки знайдених виробів та їх фрагментів.

Скляні вироби в матеріалах поселень та могильників лісостепового варіанта салтівської культури представлені виключно намистинами. Скляний посуд та його фрагменти й досі залишаються доволі рідкою знахідкою, незважаючи на широкомасштабне вивчення салтівських пам'яток цього регіону. Увесь нечисленний скляний посуд або його фрагменти до останнього часу були знайдені тільки в аланських катакомбних похованнях¹. Тому виявлення скляних посудин у похованнях салтівського ґрунтового могильника Червона Гусарівка викликає особливий інтерес.

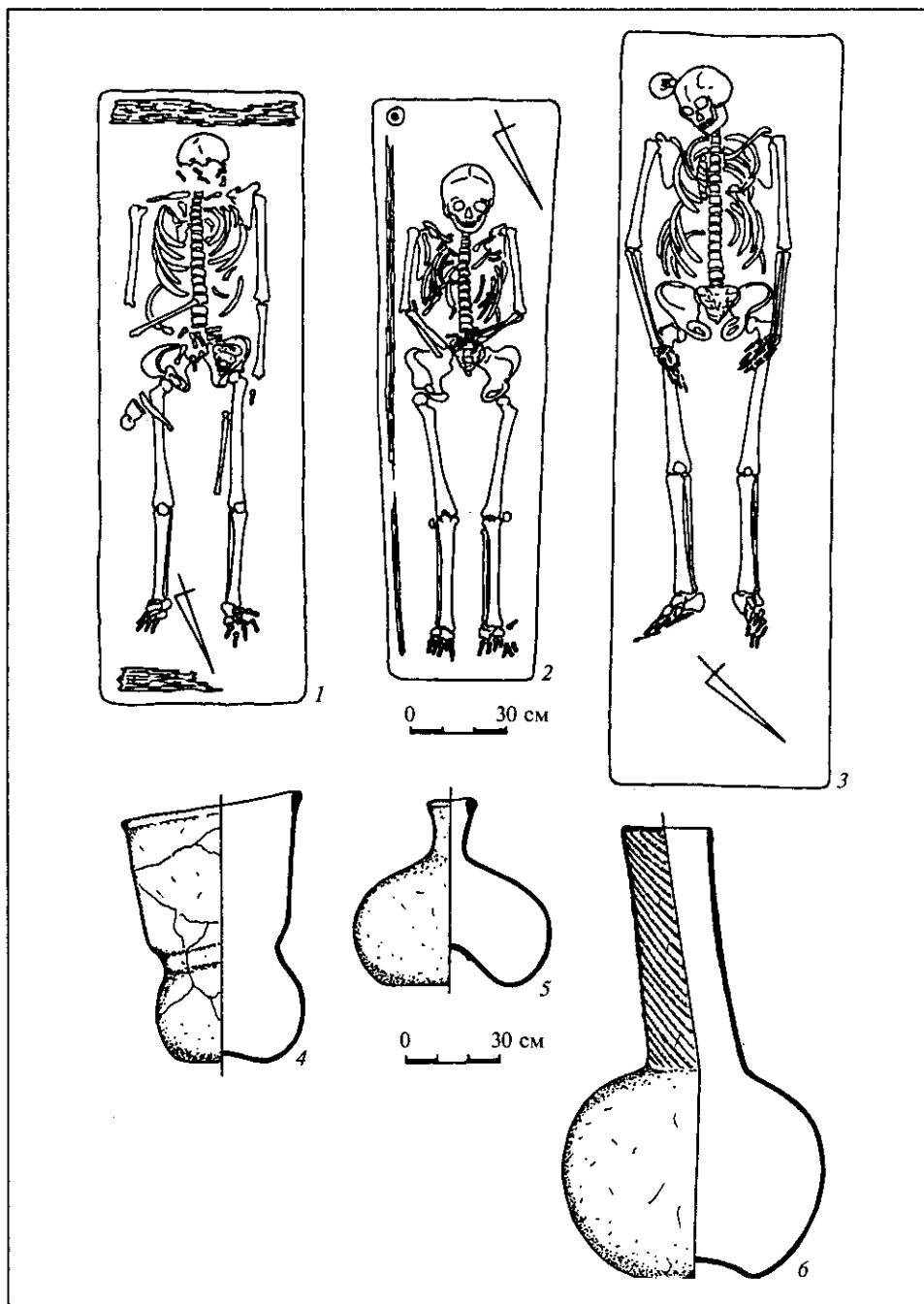
Могильник Червона Гусарівка (Балаклійський р-н Харківської обл.) розташований на високому правому березі р. Сіверський Донець. Дослідження пам'ятки було розпочато у 1993 р. археологічною експедицією Харківського держуніверситету під керівництвом В. К. Міхеєва, і зразу були отримані дуже цікаві результати². Дослідження могильника підтвердили специфічність пам'ятки. Всього досліджено 148 поховань. Для могильника характерні поховання у неглибоких прямокутних, рідше трапецієподібних у плані ямах, розташованих чіткими рядами, що йдуть з північного заходу на південний схід. Поховання здійснені у звичайних ґрунтових ямах, у ямах із заплечиками та перекриттям з дерева, у ямах із заплечиками та дерев'яними трунами-ящиками, які, по суті, були обкладкою могильної ями біля її дна. Поховані були покладені у витягнутому положенні на спині та орієнтовані головою на південний захід, руки зігнуті у ліктях так, що кисті рук знаходяться на кістках тазу або на грудях, ноги прямі. Переважна більшість поховань супроводжується глиняним посудом, який розташований, як правило, біля черепа.

У трьох похованнях могильника (№ 62, 70, 133) було знайдено скляний посуд, виготовлений, певно, у Криму. В похованні № 62 праворуч від тазу небіжчика лежав скляний келих висотою 8,5 см (рисунок, 1, 4), дещо асиметричної форми, з перехватом у середній частині. Він має циліндрично-конічну верхню та округлу нижню частини. Келих видуту з прозорого скла світло-зеленого кольору з дрібними бульбашками. Особливо багато бульбашок в його верхній частині. Вони мають видовжену форму за лінією вінчик — дно. Дно келиха трохи ввігнуте, сліди понтію відсутні. Товщина стінки 1,3—1,4 мм.

Аналогічні келихи добре представлені у склепах Скалистинського могильника, проте за межами Криму не траплялися жодного разу. Келихи зі Скалистинського могильника по знайденому разом з ними інвентарю датуються VII—IX ст. н. е.³ Дрібні фрагменти таких келихів виявлені на багатьох салтівських поселеннях Керченського півострова, у склепах Чуфут-Кале, на поселенні VIII—IX ст. н. е. біля с. Поляна у Південно-Західному Криму⁴.

Невеликий скляний флакон для пахоців (рис. 1, 5) був знайдений у південному куті ями поховання № 70 (рисунок, 2). Флакон заввишки 6 см має маленьке лійчастої форми горло з невиразним валикоподібним вінцем та приплющений кулястий тулуб. Посудину видуту з прозорого скла світло-зеленого кольору з дрібними бульбашками. У скляній масі простежуються горизонтальні смуги — сліди обертання під час формування тіла посудини. Вінчик флакона створено шляхом загну краю посудини всередину. Дно посудини ввігнуте, зі слідами понтію кільцеподібного типу, діаметр якого 1,2 см. Товщина стінок посудини 1,4—1,5 мм.

Флакони подібного типу знайдені у катакомбах № 26, 108 Дмитрієвського могильника⁵. По знайденому разом з ними інвентарю С. О. Плетньова віднесла їх до VIII—IX ст. н. е. Тим же часом датувала подібний посуд Н. П. Сорокіна⁶. Ледь розширені

Поховання могильника Червона Гусарівка: 1 — поховання № 62; 2 — поховання № 70; 3 — поховання № 133; 4 — келих з поховання № 62; 5 — флакон з поховання № 70; 6 — колба з поховання № 133; 4—6 — скло

догори та короткі циліндричні горловини мають багато посудин з кавказьких некрополів VI—VIII ст. н. е. Подібний посуд представлений в колекціях східного (сасанідського та постсасанідського) скла IV—VIII ст. н. е. багатьох закордонних музеїв⁷. За вінцем флакон з поховання № 70 відрізняється від скляного посуду катакомб Дмитрієвського могильника і посуду з широким валикоподібним вінцем, добре відомих за аланськими пам'ятками України⁸ та Кавказу⁹. В некрополях Кавказу подібні посудини, але з широким валикоподібним вінцем, трапляються досить часто разом з товстостінними, циліндричної форми, кубками¹⁰, час поширення яких визначається

у межах IX—X ст. н. е.¹¹ Відрізняється флакон із могильника Червона Гусарівка від подібних флаконів аланських поховань кольором скла і товщиною стінок. Зазначене дозволяє вважати червоногусарівський флакон більш раннім, ніж аналогічний посуд, що трапляється у похованнях середньовічних аланів.

І. П. Сорокіна вбачає витoki форми шойно розглянутих флаконів у посуді античного часу з високим циліндричним горлом без вінця та кулястим тулубом¹². Ці характеристики майже повністю відповідають колбі, знайденій в похованні № 133 (рис. 3, б). Ця колба (висота 14,4 см) має високе, майже циліндричне, горло з майже вертикальними рельєфними хвилями по його стінках та кулястий (діаметр 8,4 см) тулуб. Колба видута з прозорого скла світло-зеленого кольору з дрібними бульбашками. Вінця прямі, заглажені. Дно ледь ввігнуте, сліди понтію відсутні. Товщина стінок 1,4—1,6 мм.

Скляні посудини аналогічного типу відомі на пам'ятках Криму з античного часу до другої половини VI — початку VII ст. н. е.¹³. Оформлення горловини колби рельєфними хвилями знаходить аналогії в оформленні верхньої частини келихів із Скалистинського могильника варіантів 1—2, 2—2¹⁴, що, певно, вказує на час, коли цей мотив орнаменталізації був особливо популярний. Келихи з аналогічним декором у Криму датуються другою половиною VII—IX ст. н. е.¹⁵. Ймовірно, що до цього часу слід віднести і колбу з поховання № 133 могильника Червона Гусарівка.

Для Криму — району з глибокими традиціями виготовлення скла — широке датування посудин типу знайдених у похованнях могильника Червона Гусарівка є цілком допустимим. На наш погляд, поодинокість таких знахідок віддалік від місць виготовлення дозволяє визначити час їх вірогідного проникнення до населення Середнього Подоння. Тривалість цього процесу була обмежена в часі. Специфіка поховального інвентарю могильника Червона Гусарівка дає змогу дійти такого висновку. Незначна кількість речей салтівського типу, відносно невелике число власне салтівського посуду (не більше 30 % загальної кількості) при пануванні кримського столового посуду (понад 50 %), достатньо значний відсоток грубої ліпної кераміки кочового типу вказують, що могильник існував в той час, коли елементи салтівської культури тільки починали проникати у середовище населення, яке мало тісні економічні, а можливо, і родинні зв'язки з населенням Криму. Така ситуація більш вірогідна для часу становлення салтівської культури, ніж для її розквіту чи фінальної стадії. Отже, час виникнення могильника Червона Гусарівка, ймовірно, слід окреслити VIII ст. н. е. Таким же часом слід датувати і скляний посуд, розглянутий у цій публікації.

¹ *Покровский А. М.* Верхне-Салтовский могильник // Тр. XII АС. — Т. I. — СПб., 1905. — Табл. XXII, 105; *Семенов-Зусер С. А.* Отчет о раскопках Верхнесалтовского могильника в 1948 г. // Архив АМ ХГУ. — Харьков, 1948. — Табл. X, б, 9, 13; *Плетнева С. А.* На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. — М., 1989. — Рис. 47; *Бородулин В. Г.* Отчет об охранных раскопках экспедиции Харьковского исторического музея в 1987 г. // Архив ХИМ. — Харьков, 1985; *Бородулин В. Г.* Отчет о раскопках Верхнесалтовского могильника в 1989 г. // Архив ХИМ. — Харьков, 1989.

² *Михеев В. К.* Новый грунтовой могильник салтовской культуры в с. Червоная Горка // Древности 1995 г. — Харьков, 1995. — С. 195, 196.

³ *Веймарн Е. В., Айбабин А. И.* Скалистинский могильник. — К., 1993. — С. 194.

⁴ *Айбабин А. И.* Могильник VIII — начала X вв. в Крыму // МАИЭТ. — Симферополь, 1993. — Т. III. — С. 123.

⁵ *Плетнева С. А.* Указ. соч. — С. 106.

⁶ *Сорокина Н. П.* Позднеантичное и раннесредневековое стекло с Таманского городища // Керамика и стекло древней Тмуторакани. — М., 1963. — С. 143.

⁷ *Bergman M., Oliver Jr.* Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History, Pittsburgh Collection organized and assembled by Sidney M. Bergman. — Pittsburgh, 1980. — S. 132—231.

⁸ *Семенов-Зусер С. А.* Указ. соч. — Табл. X, б, 9, 13; *Плетнева С. А.* Указ. соч. — Рис. 47.

⁹ *Очерки истории СССР III—IX вв.* — М., 1958. — С. 529, 629; *Степи Евразии в эпоху средневековья.* — М., 1981. — С. 178, 179. — Рис. 62, 175; *Каминский В. Н.* Алано-болгарский могильник близ станции Старокорсунской на Кубани // СА. — 1987. — № 4. — С. 198. — Рис. 10, 65.

¹⁰ *Катмиров Э. С., Дзатиаты Р. Г.* Тарский катакомбный могильник VIII—IX вв. н. э. // Аланика-III / Аланы: история и культура. — Владикавказ, 1995. — С. 262, 311. — Табл. XXXIX, 2, 3; *Степи Евразии...* — С. 178, 179. — Рис. 62, 137, 138, 149; С. 273. — Рис. 94, 21.

¹¹ Кузнецов В. А. Аланские племена Северного Кавказа // МИА. — 1962. — № 105. — С. 23; Мамаев Х. М. Аланский могильник у с. Мартан-Чу в Чечне (материалы 1970—1976 гг.) // Вопросы археологии и этнографии Северной Осетии. — Орджоникидзе, 1984. — С. 84; Bergman M., Oliver Jr. Указ. соч. — S. 144. — № 252, 253; S. 145. — № 254.

¹² Сорокина Н. П. Указ. соч. — С. 143.

¹³ Засецкая И. П. Материалы Боспорского некрополя второй половины IV — первой половины V вв. н. э. // Т. III. — Симферополь, 1993. — Табл. 5, 18.

¹⁴ Верман Е. В., Айбабин А. И. Указ. соч. — С. 194.

¹⁵ Айбабин А. И. Указ. соч. — С. 123. — Рис. 7, 20, 21, 43.

В. С. Аксёнов, В. К. Михеев

СТЕКЛЯННАЯ ПОСУДА ИЗ ПОГРЕБЕНИЯ САЛТОВСКОГО МОГИЛЬНИКА ЧЕРВОНАЯ ГУСАРОВКА НА ХАРЬКОВЩИНЕ

Статья рассматривает одну из категорий погребального инвентаря грунтового могильника Червоная Гусаровка — стеклянную посуду, крайне редко встречающуюся в ямных и катакомбных погребениях салтовской культуры.

В трех погребениях могильника (№№ 62, 70, 133) обнаружены стеклянный бокал, туалетный флакончик и колба, ближайšie аналоги которым находятся в материалах Скалистинского могильника (Крым) хронологического диапазона VII—IX вв. н. э.

Небольшое количество вещей салтовского типа, преобладание крымской столовой посуды (более 50 %) над салтовской (30 %) при сохранении достаточного процента грубой лепной керамики наиболее вероятно для периода становления салтовской культуры, чем для периода ее расцвета или финальной стадии, что и позволяет отнести время возникновения могильника Червоная Гусаровка к VIII в. н. э.

V. S. Aks'онов, V. K. Mikheev

GLASS-WARE FROM BURIALS OF THE SALTIV BURIAL GROUND AT THE CHERVONA GUSARIVKA VILLAGE OF THE KHARKIV REGION

The article considers one of the categories of grave goods from the Chervona Gusarivka burial ground, namely, a glass-ware which is very seldom met in pits and catacomb burials of the Saltiv culture.

In three burials of the sepulcher (NN 62, 70, and 133), we found a glass goblet, toilet bottle, and flask whose close analogs are presented in the materials of the Skalystyns'kyi sepulcher (Crimea) belonging to the chronologic range of the VII-IX centuries AD.

We observe a few amount of things of the Saltiv type and the predominance of a Crimean dinner ware (more than 50%) over the Saltiv one (30%) with a significant percentage of the rough modelled ceramics, which is referred most probably to the period of formation of the Saltiv culture than to that of its prime or the final stage. This allows us to attribute the time of appearance of the Chervona Gusarivka burial ground to the VIII century AD.

Одержано 28.01.97